

FTAMP 17.09.09

<https://doi.org/10.53871/2078-8134.2023.2-02>

Н.Е. Усенова¹, З.Қ. Бисенғали², А. Якыжы³

^{1,2} *Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан*

³ *Гази Университеті, Анкара, Түркия*

E-mail: ¹usenova_nur@bk.ru, ²zinolgabden@hotmail.com, ³yakici@gazi.edu.tr

ORCID: ¹0000-0003-2349-8166, ²0000-0003-1503-2737, ³0000-0001-9461-7324

«БАБЫРНАМА» ШЫҒАРМАСЫНДАҒЫ ТАРИХИ ШЫНДЫҚ ЖӘНЕ ФОЛЬКЛОРЛЫҚ НЕГІЗДЕР

Аңдатпа. Мақалада дәуірлер сабақтастығында орын алған рухани үйлесімдер сипатталады. Қазақ халқының темірқазығындай болған түркі дүниетанымы мен ұстанымдарының халық өміріндегі алар орны мен бағасын анықтау – қазіргі таңның өзекті мәселесі болып отыр. Түркі халықтарының мол байлығының жиынтығы саналатын қисса-дастандар, ғашықтық жырлар, батырлар жыры және т.б. әлемдік өркениетте де ерекше сипатқа ие. Олардың тарихи, құрылымдық сипаттын зерттеу барысында көптеген жаңалықтарға жолыққан бірқатар ғалымдар фольклорлық дәстүрлердің сабақтастығын, типологиялық ұқсастықтарына назар аудара бастады. Уақыт пен кеңістік мәселесінде біз аңғармай кететін сәттер көптеп кездеседі. Мысалы, осы мақалаға арқау болған Захир ад-дин Мұхаммед Бабырдың «Бабырнама» шығармасындағы бірнеше тарихи оқиғалардың логикалық байланысын орнату барысында, сол кездің халықтарының санасындағы өмір сүру салтын қабылдау керек боламыз. Мақаланың негізгі нәтижесі ретінде Бабыр заманындағы тарихи шындықтың реттілігі ұсынылуы тиіс. Мақалада қарастырылатын Захир ад-дин Мұхаммед Бабырдың «Бабырнама» шығармасындағы тарихи шындық пен халықтық фольклордың негізгі ұстанымдарының құндылығы – түркі халықтарының рухани қазынасы. Қазақтың сан ғасырлық тарихында орын алған оқиғалар келесі бір тарихқа әсер етпей қоймасы анық. Дастандағы негізгі оқиғалардың басталуы да осымен байланысты. Мақаланың негізгі бөлімінде «Бабырнаманың» зерттелуіне тоқтала отырып, өз пікірімізді ұсынамыз. Шығарманың қазақ даласындағы оқиғаларымен байланысын анықтаймыз. Шығармада жырланатын отырықшы халықтың өмірі мен түркі халықтарының арасындағы типологиялық байланысты сипаттаймыз. «Бабырнама» шығармасындағы кейіпкерлер образына талдау жасаймыз. Заман көрінісіне тоқталамыз. Бабыр шахтың өз заманындағы мәдениет пен әдебиетке жасаған ықпалына, қосқан үлесіне шолу жасаймыз. Сол замандағы ойшылдар мен ақын-жыршылардың Бабыр туралы қалдырған құнды деректерімен таныс боламыз. Қорытынды бөлімде түркі халықтарының фольклорлық дәстүріндегі діңгектің ортақ екендігі анықталады. Автордың көзқарасындағы дін мен мәдениеттің берілу формаларының қаншалық шеберлікке сүйенгендігі көрінеді. Қос өркениетті қоғамның арасындағы «алтын көпір» бола білген шығармалардың адамзат өміріне әкелген жаңалықтары мен пайдасының ұшан-теңіздігі айқын көрініс табады. Бірқатар зерттеушілердің пікірлері жинақталып, оған қосымша түсінік беріледі. Әлемдік ғылымның зерттеу нысанына айналған шынайылық пен көркемдіктің арасындағы байланыстың қаншалық тығыз орналасқанына қорытынды бөлім нақты анықтама береді. Ең бастысы, «Бабырнама» шығармасындағы фольклорлық дәстүрдің өз алдына жеке жанр болып, халықтың рухани байлығының бастауымен біте қайнасканы көз қуантады. Өйткені, қашан да дастанның негізін қалаушы тарихи оқиғалар халықтық дәстүрмен астасып жатады.

Кілт сөздер: Бабырнама, Кабул, Ферғана, Шайбани, Үндістан, тарихи шындық, фольклор, типология, жанр, ұқсастық, дәстүр.

N.E. Usenova¹, Z.K. Bisengali², A. Yakici³

^{1,2} Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

³ Gazi University, Ankara, Türkiye

E-mail: ¹usenova_nur@bk.ru, ²zinolgabden@hotmail.com, ³yakici@gazi.edu.tr

ORCID: ¹0000-0003-2349-8166, ²0000-0003-1503-2737, ³0000-0001-9461-7324

Historical truth and folklore foundations in the work «Baburnama»

Annotation. The article describes the spiritual harmonies occurring in the succession of epochs. An urgent problem of our time is to determine the place and evaluation of the Turkic worldviews and positions of the Kazakh people in history. Kiss poems, love poems, heroic poems, etc., which represent the totality of the riches of the Turkic peoples, also have a special character in the world civilization. In the course of studying their historical, structural nature, a number of scientists who have undergone numerous discoveries began to pay attention to the continuity, typological similarity of folklore traditions. When it comes to time and space, we encounter many moments that we do not notice. For example, in the course of establishing a logical connection of several historical events, the study of Zahiriddin Muhammad Babur «Baburnama», which is the basis of this article, it is necessary to adopt a way of life in the minds of the peoples of that time. As the main result of the article, the sequence of historical realities of the Babur period should be presented. The value of historical realities and the main positions of folk folklore in the study of Zahiriddin Muhammad Babur «Baburnama», considered in the article, is the spiritual heritage of the Turkic peoples. The events that took place in the centuries-old history of the Kazakhs did not affect any of the following stories. This is connected with the beginning of the main events of the events. In the main part of the article, concerning the study of «Baburnama», we offer our opinion. Let's determine the connection with the events of the events in the Kazakh steppe. We describe the typological connection between the life of the settled population and the Turkic peoples, sung in the past. Let's analyze the image of the heroes in the study of «Baburnama». Let's focus on the modern look. We will give an overview of Babur Shah's influence and contribution to the culture and literature of his time. We will get acquainted with valuable facts left about Babur by thinkers and poets of that time. In the final part, it turns out that in the folklore tradition of the Turkic peoples, the cult is common. The author's presentation shows how many forms of transmission of religion and culture are based on mastery. The «golden bridge» between two civilized societies is what brings discoveries and benefits to the life of mankind. The opinions of a number of our researchers will be summarized and additional explanations will be given. The final part gives a clear definition of how close the connection between authenticity and artistry is, which has become the subject of world science research. The main thing is that the folklore tradition in the work «Baburnama» should become an independent genre and become a source of spiritual wealth of the people. After all, once the historical events of the founders intertwined the work with folk traditions.

Keywords: Babur-name, Kabul, Fergana, Shaibani, India, historical truth, folklore, typology, genre, analogy, tradition.

Н.Е. Усенова¹, З.К. Бисенгали², А. Якыжы³

^{1,2} Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

³ Университет Гази, Анкара, Турция

E-mail: ¹usenova_nur@bk.ru, ²zinolgabden@hotmail.com, ³yakici@gazi.edu.tr

ORCID: ¹0000-0003-2349-8166, ²0000-0003-1503-2737, ³0000-0001-9461-7324

Историческая правда и фольклорные основы в произведении «Бабырнама»

Аннотация. В статье описываются духовные гармонии, происходящие в преемственности эпох. Актуальной проблемой современности является определение места и оценки тюркских мировоззрений и позиций казахского народа в истории. Киссы-поэмы, любовные поэмы, героические поэмы и т.д., которые

представляют собой совокупность богатств тюркских народов, также имеют особый характер в мировой цивилизации. В ходе изучения их исторического, структурного характера ряд ученых, подвергшихся многочисленным открытиям, стали обращать внимание на преемственность, типологическое сходство фольклорных традиций. Когда дело касается времени и пространства, мы сталкиваемся с множеством моментов, которые мы не замечаем. К примеру, в ходе установления логической связи нескольких исторических событий проиведение Захир ад-дина Мухаммеда Бабура «Бабырнама», положенной в основу данной статьи, необходимо надо принять образ жизни в сознании народов того времени. В качестве основного результата статьи должна быть представлена последовательность исторических реалий Бабурского времени. Ценность исторических реалий и основных позиций народного фольклора в проиведение Захир ад-дина Мухаммеда Бабура «Бабырнама», рассматриваемой в статье, является духовным достоянием тюркских народов. События, имевшие место в многовековой истории казахов, не повлияли ни на одну следующую историю. С этим связано и начало основных событий проиведениях. В основной части статьи, касаясь изучения «Бабырнама», предлагаем свое мнение. Определим связь с событиями проиведениях в казахской степи. Описываем типологическую связь между жизнью оседлого населения и тюркскими народами, воспеваемую в проиведение. Проанализируем образ героев в проиведение «Бабырнама». Остановимся на современном облике. Дадим обзор влияния, вклада Бабырнама шаха в культуру и литературу своего времени. Мы познакомимся с ценными фактами, оставленными о Бабырне мыслителями и поэтами того времени. В заключительной части выясняется, что в фольклорной традиции тюркских народов культ является общим. В представлении автора видно, сколько форм передачи религии и культуры опирается на мастерство. «Золотой мост» между двумя цивилизованными обществами – это то, что приносит в жизнь человечества открытия и выгоды. Будут обобщены мнения ряда наших исследователей и даны дополнительные разъяснения. Заключительная часть дает четкое определение того, насколько тесна связь между подлинностью и художественностью, ставшая предметом исследования мировой науки. Главное, чтобы фольклорная традиция в произведение «Бабырнама» стала самостоятельным жанром и стала источником духовного богатства народа. Ведь когда-то исторические события основатели переплетаются произведение с народными традициями.

Ключевые слова: Бабурнама, Кабул, Фергана, Шайбани, Индия, историческая правда, фольклор, типология, жанр, аналогия, традиция.

1 Кіріспе (Усенова Н.Е., Бисенгали З.Қ.)

Әдебиетті күрделі өнер дейміз. Бүгін бір дәуірдің айнасы іспеттес. Осы өнерде еркіндікті сезінгендер және нәқталағандар бар болатыны заң. Қай қоғамда да, қай дәуірде де бұл болған құбылыс және бола беретін құбылыс. Оқырманға не болса соны беріп, талғамын төмендетіп, әдебиетті азрандатпауға, құнын түсірмеуге жанашыр жандардың бірі – суреткерлер. «Суреткер үшін ең үлкен бақыт – халық ұмытпайтындай, халықтың жадында сақталып қалатындай шығарма тудыру» деген екен (Қасқабасов, 1984: 131).

Еліміздің тәуелсіздік алуы, тәуелсіздіктен кейінгі қоғамның дамуының тың өзгерістерге ұшырауымен қатар оның адамдар тағдырына әсері әдебиетте көрініп қана қоймай, басты тақырыпқа айналды. Адам мен адам болмысының табиғатын түсіну, рухани дүние мен жан-дүниесіндегі қатпарлы қалтарыстардың сыр-құпиясын ашуға деген талпыныс ұстанымдары туды. Шығармалардың сюжеттік құрылысы ғана емес, даму заңдылықтары мен детальды элементтері салыстыра сипаттала бастады. Тәуелсіздіктен кейін келген зерттеушілеріміздің негізгі зерттеу объектісі ретінде ежелгі дәуір әдебиетінің болуы да тегін құбылыс емес. Кеңестік цензурадан қажыған әдебиетімізге жаңа серпіліс сыйлау және тарихымыз бен әдебиетіміздің шынайы бағасын беру басты назарда болды.

Қазақтың сан ғасырлық әдебиеті бүгінгі күнге дейін сан тараптан қарастырылып, оның ішінде ежелгі дәуір әдебиеті мен орта ғасырдағы қазақ әдебиеті тереңнен

зерттелініп келгенімен, олардың нақты бағасы жаңа кезең әдебиеттануында әлі де нақтылана қоймады. Мақала жұмысының нысаны болып отырған орта ғасыр әдебиеті кезеңі аясындағы тарихи шығармалар – адам әлемін тереңнен тануға деген талпынысымен ерекшеленетін туындылар. Қысқа әрі нұсқа келетін, тақырыптық-идеялық тұрғыдан жаңашыл көркем ізденістердің көрініс табуы, адам мен қоғам арасындағы мәселелер, мінез ерекшеліктері және де т.б өмірдің өзегіне айналған жайттар тарихи туындылар аясында көтеріліп келеді.

Орта ғасыр шығармаларының негізгі идеялық ерекшелігіне тоқталар болсақ, сол замандағы халық тұрмысымен тығыз байланысты екеніне көз жеткіземіз. Патша мен халық арасындағы рухани байланыстың көрінісі сюжет барысында көрініп отырады және ол заманның назирашылдық үлгісі де оны ұмыт қалдырмайды. Десе де, орта ғасыр туындыларының басты артықшылығы – тарихи шындықтың алдыңғы қатарға қойылуы. Патша мен падишахтар шығарманың тарихи шындығына аса қатты мән берген. Оны Тыныбек патшаға арналған «Хұсрау мен Шырын» дастанынан, Мұхаммед Хайдар Дулатидің «Тарих-и Рашиди» еңбегінен, Захир ад-дин Мұхаммед Бабырдың «Бабырнама» шығармасынан және т.с.с. орта ғасыр туындыларынан байқай аламыз. Сөзімізге дәлел ретінде Бабырдың мына жазбасын келтірсек болады: «Ұшпу сөзді шағым жасайын немесе қайырымдылығымды бідірейін деп мақтан үшін жазбадым, шындықты, болған оқиғаны ешбір қоспасыз қағазға түсіріп отырмын. Естелікті жазуда алға қойған мақсатым — ақиқатты, қандай да болмасын істі сол қалпында баяндап жазу. Сондықтан тумаларымның, бауырларымның жақсы-жаман істерін, алыс-жақын адамдардың кемшілігін де, артықшылығын да бүкпесіз айтып отырмын. Жарандар, жамағаттар, меймандар кешірім етер деймін!» (Қожабекұлы, 1993: 234).

Орта ғасыр шығармаларының әлемдік рейтингте алдыңғы қатарға шығуының тағы бір себебі, ол – Ислам мәдениетімен байланысы болатын. Ол туралы деректер Алма Қыраубаеваның зерттеу еңбектерінде кездеседі. Ғалымның пікірінше, түркі жұртына имандық нұры Яссауи ілімімен келіп, әдебиетке ене бастаған. Расымен де, Ислам мәдениеті бірқатар шығармаларға әсер етті. Оның қатарына «Диуани Хикмет», «Мухаббат нама», «Жұмжұма», «Қисас и Рабғузи» сынды шығармаларды жатқызуға болады. Бұл пікірді Немат Келімбетов та жоққа шығармайды. Ол да орта ғасыр әдебиетінде Ислам мәдениетінің алар орны ерекше екенін айтады. Осылардың қатарына Захир ад-дин Мұхаммед Бабырдың «Бабырнама» шығармасын да жатқызсақ болады. Оған басты дәлел – шығармадағы кейіпкерлер образының тек діни сипатта көрсетілуі. Жоғарыда айта кеткеніміздей, уақыт пен кеңістік мәселесінде біз сол замандағы отырықшы халықтың өмір сүру салтын қабылдауымыз керек. «Бабырнама» шығармасында дін таратуды екіге бөліп қарастырады: бірі – матуридия, екіншісі – ашғрия. Оның үстіне, шығармада «құдайы таратты», «ас берілді» сынды тіркестер көптеп қолданылады.

Осы тектес шығармалардың өркендеуі мен шарықтау шегі әртүрлі кезеңдермен сәйкес келсе де, бір сарынды жүйеде жүруі мүмкін. Оған осындай тарихи оқиғалардың түрткі болуы әбден мүмкін деген қорынтындыға келеміз. Айта кететін жайт, тарихи шығармалардың атауы да өзге болып, оқиғасы ұқсас болуы мүмкін. Ол жазылған шығарманың ауқымдылығына байланысты.

«Бабырнама» шығармасының негізі ретінде тек діни сарындар ғана емес, сонымен қатар түркілік сарындар да кездеседі. Түркілік сарындардың шығармада кездесіп отыруының өзіндік артықшылықтар бар. Зерттеуші Ғабитов Тұрсынның ««Бабырнама» және тарих философиясындағы түркілік үдерістер» еңбегінде 5-ке бөліп қарастырады. Оған талқылануда кеңірек тоқталатын боламыз.

Осындай мәдениетаралық жетістіктерді кеңінен талдауға жету үшін мынадай негізгі міндеттер жүйесі жүйелі түрде қамтылған:

- Захир ад-дин Мұхаммед Бабырдың «Бабырнама» шығармасындағы Бабыр тұлғасын сол кезеңдегі басқа шығармалармен салыстыра суреттеу;
- ислам мәдениетінде пайда болған жаңа бағыттың әдебиетке әкелген әсерін анықтау және тарихи шындыққа анықтама беру;
- шығармадағы кейіпкерлердің психологиялық жағдайына, рухани әлеміне мәтін арқылы талдау жасау;
- қазақ әдебиетінің ислам дәуіріндегі шығармаларындағы эстетикалық өзгерістерге зерттеу жасау;
- орта ғасырдағы шығарманың көркемдік-эстетикалық құндылықтар жүйесіндегі халықтық дәстүрдің орны мен ролін анықтау.
- шығыстық қисса-дастандардың табиғатын, олардың зерттелуін негізге ала отырып, образдар жүйесін талдау;
- Бабыр бейнесін зерттеудің ғылыми маңызы мен жаңашылдық сипатын ашу;
- ғалымдардың тақырыпқа ұқсас еңбектерін талқылап, жұмыстарының мән-маңызын анықтау;
- Захир ад-дин Мұхаммед Бабырдың «Бабырнама» шығармасындағы тарихи оқиғалардың қазақ жерімен байланысын анықтау;
- шығармада сипатталатын Бабыр патшаның сол замандағы өркениеттің дамуына қосқан үлесін анықтау.

2 Материалдар мен әдістері

2.1 Зерттеу әдістері (Усенова Н.Е.)

Зерттеу жұмысының тақырыбын ашуда, оны зерттеуде, мәселенің шешімін табу-да және мақсатқа қол жеткізуде әдебиеттің өзекті мәселелері мен тарихын зерттеген, зерттеп жүрген білікті әдебиеттанушы ғалымдардың еңбектері мейлінше кең пайдаланылды. Атап айтқанда, А. Қыраубаева, Н. Келімбетов, Ә. Қоңыратбаев, Ә. Дербісәлиев, Т. Қоңыратбаев, сынды ғалым-зерттеушілердің еңбектері және Б. Қожабекұлы аударған «Бабырнама» шығармасы басшылыққа алынды. Сондай-ақ әдебиет мәселелерін қарастырған орыс, қытай, түркі ғалымдарының зерттеулері пайдаланылып, тиісті тұстарда сілтеме жасалып отырды.

Орта ғасыр шығармаларының зерттелуіне үлес қосқан бірнеше қазақ және әр ұлттық ғалым-зерттеушілердің еңбектері жарық көрген. М. Әуезов, С. Мұқанов, Қ. Жұмалиев, Б. Кенжебаев, Е. Ысмайылов, Б. Шалабаев, М. Ғабдуллин, Х. Сүйіншәлиев, А. Қыраубаева еңбектерінде орта ғасыр шығармалары туралы мәселелер сөз болса, оларды танып-білудің маңызы Б. Кенжебаев, З. Ахметов, М. Бөжеев, Ә. Қоңыратбаев, Ы. Дүйсенбаев, М. Ғұмарова, Р. Бердібаевтардың мақаласында кездеседі. Кейіннен Ш. Сәтбаева, С.Қасқабасов, Н. Келімбетов, Ә. Күмісбаев,

Б. Әзібаева зерттеулерінде жалғасын тапты. Сонымен қатар, бұл дәуірде қисса-дастандар жинағы да шыға бастаған-ды. Яғни, ескі мұраға деген көзқарас та біршама ғылыми бағытқа ауысып, түзеле бастаған болатын.

Орта ғасырдағы шығармалардың саяси көрінісін, поэтикалық элементтерінің қолдану ерекшеліктерін зерттеу және кейіпкерлердің образдық сипатын ашу барысында тарихи-салыстырмалы әдіс, интертекстуалдық, құрылымдық, семиотикалық, герменевтикалық талдау әдістері ғылыми басшылыққа алынды. Интерпретацияның жасалу жолдарына да тоқталамыз.

Тарихи-салыстырмалы әдістің ең негізгі міндеті – шығарманы өзіне дейінгі бір шығармамен не оқиғамен қатар алып суреттеу. Бұл ретте Захир ад-дин Мұхаммед Бабырдың «Бабырнама» шығармасы мен сол заманда өмір сүрген тарихшы Бабырдың бөлесі, жырда кеңінен көрінетін Мұхаммед Қайдар Дулатидің «Тарих и Рашиди» еңбегі жақсы мысал болады. Бұл туралы «Түркі халықтарының ежелгі әдеби жәдігерліктері» кітабында былай келтірген: ««Бабырнамада» қазақтың алғашқы хандары Жәнібек, үш жүз мыңға жуық атты әскері болған қазақ ханы Қасым, ұлы жүздің Жетісудағы дулат тайпасынан шыққан тарихшы-ғалым әрі ақын Мұхаммед Хайдар Дулати, жалайыр руынан шыққан ақын Хасен Али жөніндегі нақты тарихи деректер берілген. Қазақ елінің руларына, қоғам қайраткерлеріне мінездеме берді» (Келімбетов, 2011: 386). Шығармалардағы басты ұқсастықтарға қазақ руларының көптеп кездесуі, діни тұрғыдағы ұқсас элементтердің мол болуы, Жәнібек хан мен Қасым хандардың образдарының кездесуі және Мұхаммед Шайбанимен болған арадағы жанжалдың шынайы көрінісі т.б жатқыза аламыз. Қазақ хандығының қалыптасып, енді даму жолына түсе бастаған кезін бұл шығарма толықтай көрсетеді. Тарихи шындықтың байланысын осы жерден байқауымызға болады.

2.2 Материалға сипаттама (Усенова Н.Е., Бисенғали З.Қ., Якыжы А.)

Жоғарыда көрсетілген шығармалардың өзіндік хронотоптық жүйесі бар екені анық. Уақыт пен кеңістіктің өзге формада жеткізілуінде үлкен мағына бар. Әр ғалым өз танымындағы ойды қоспай қоймасы анық. Десе де, белгілі бір деңгейде негізгі дінгектен қатты алысқа кете қоймайды. Орта ғасыр шығармалары түркі дүниетанымына қаншалықты үйлесетініне сол заманғы адамдардың ой жүгірткені мәлім. Мақаланың негізгі идеясы да осыған сәйкес келеді. Орта ғасыр халықтарының арасындағы фольклорлық байланыстың ерекшеліктері мен ұқсастықтарын қатар ұстай отыра, тарихи шындық арқылы халықтар арасындағы рухани байланысқа көз жүгірту. Шығармашылық тұрғыдан әлемдік әдебиеттанудағы даулы мәселелерге жауап іздеу және соған сай көзқарас таныту мақаламыздың басты мақсатына айналып отыр. Әдебиеттің кезең-кезеңдерінен сүзгіленіп өткен осы шығармаларға қазіргі таңдағы көзқарас сараланады.

Қазақ әдебиетіндегі тарихи шындықтың орны халықтың ежелден бергі келе жатқан таным-түсінігіне байналысты екені белгілі дүние. Тарихтың шынайы болмысының адам санасына орнығуына жылдар бойы адамзатпен бірге жасасып келе жатқан фольклорлық сарындар әсер етеді. Фольклорлық сарындар «Бабырнама» шығармасында көптеп кездеседі. «Құдайы тарату, «ас беру» сынды рәсімдер арқылы да біз шығармадағы түркілік сарындардың дінмен байланысын аңғарамыз.

Бұл түркілік таным-түсініктің ислам мәдениетіндегі шынайы көрінісі және діни рәсімдердің көптігі. Ол туралы атақты ғалым Ю.Б. Боревтің «Эстетика» кітабында былай делінген: «Мәдени тұрғыдан алғанда, мифтің шығу тегі рәсіммен тікелей байланысты, бірақ ол одан кейін де пайда болғандықтан, өз тегінен елеулі айырмашылығы бар» (Борев, 2020: 183).

Захир ад-дин Мұхаммед Бабырдың «Бабырнама» шығармасы туралы тың деректер ұсынған бірден-бір туынды, ол – Немат Келімбетовтың «Түркі халықтарының ежелгі әдеби жәдігерліктері» еңбегі. Бұл туындыда зерттеуші «Бабырнама» шығармасындағы тарихи шындықтан бөлек, Бабырдың жеке көзқарастарына да тоқталған. Бабыр заманыныңдағы өмір сүру салты бізге фольклор болып жетіп отыр емес пе? Фольклор – бойына ұлттық құндылықтардың үлкен базасын жинақтаған құбылыс. Қазақтың сан ғасырлық тарихында ұлттық фольклорға деген көзқарас алдыңғы қатарда болды. Дегенмен, халықтық фольклор бойына тек ұлттық құндылықтар жинақтаудан аулақ. Оның ішіне жалпыадамзаттық құндылықтар да кіріп отырады. Оның басты себебі – қазақ тарихында түркі тектес халықтардың өмірі мен мәдениеті, руханиятында орын алған ұқсастықтар. Түркі даласында жазылған мыңдаған шығармалардың Орта Азия, Таяу және Қиыр шығыстағы халықтардың дастандарымен әлеуметтік факторлар тұрғысынан да, сюжет, кейіпкерлер образы тұрғысынан да үйлесіп отыруы осының басты дәлелі. Осындай қозғалыстар белең ала бастаған әдебиетте типологиялық ұқсастықтар кездесетін мыңдаған шығарма кездесті. Типологиялық ұқсастықтардың орын алуы да заңды құбылыс.

3 Талқылануы (Усенова Н.Е., Бисенғали З.Қ.)

Орта Азия халықтарының, соның ішінде орта ғасыр халықтарының арасындағы байланыс қатты жүзеге асты. Біріншіден, шекаралардық жақындығы деп қарастыратын болсақ, екіншіден, шаруашылық-тұрмыстық, мәдени-діни байланыс тұрғысынан да кем қалысып жатпады. Шекаралас, туыстас халықтардың әдебиетінің типологиялық ұқсастықтарға толы болатыны осында. Бұл өз тұрғысына халықтардың фольклорына жалпыадамзаттық реңк беріп отырды. Шығарманың әдеби дәстүрлеріне де кеңінен тоқталған. Зерттеушінің пікірінше, Бабырдың лирикалық поэзиясы адамзаттың бойындағы асыл қасиеттері дәріптеуге жұмсалады. Әділдік пен адалдықты ту етіп, зорлық-зомбылыққа қарсы шығады. Оны мына өлең жолдарынан көрсек болады:

«Әрқашанда таза болсын ар-ожданың, жүрегін,

Өзгелер де саған адал, әділ болар білемін.

Зорлық қылсаң өзгелерге – өзің жәбір көрерсің,

Қиянаттың құрбаны боп қорлықпен өлерсің» (Келімбетов, 2011: 382).

Ғалым херттеу еңбегінде Бабырдың «Бабырнама» шығармасынан бөлек поэзиялық туындылары да талданған. Сонымен қатар, Бабырдың өмірлік ұстанымдарына талдау жасаған. Ал Ғабитов Тұрсын ««Бабырнама» және тарих философиясындағы түркілік үдерістер» еңбегінде «Бабырнама» шығармасындағы бейнелеу ерекшеліктерін 5-ке бөліп қарастырған:

1. Бабырдың империясындағы ел басқаратын әулеттің адамдары тек бір ортақ тектен шығады деген ұстанымды жоққа шығарады. Елге үлгі боларлықтай, өнегелі әулеттің адамдары да таққа таласа алады. Бұл үрдіс Бабырдың өзінің бабасы Шыңғыс Хан мен Әмір Темірден қалған.

2. Шығармада Бабыр өзінің жаулап алған елдеріне өзінің ренессанстық жүйесін жүргізеді. Бұл тек шығармада ғана емес, шынайы өмірде де кездескен қағидалар. Ол туралы Н.И. Веселовский: «Бабыр батырлығының шегі жоқ деуге болады. Оның бүкіл ғұмыры батырлықтың үлгісі секілді. Тіпті ол Шайбанидің он бес мың әскері тұрған Самарқанды өзінің небәрі екі жүз кісілік отрядымен жаулап алуға тәуекел жасады ғой. Тек тәуекел жасап қана қойған жоқ, жауды шынында да қаладан қуып шықты» (Қазақтың тарих философиясы, 2006: 108). Бабыр ерліктің символы ретінде көрініп отырған. Жаулап алған елдеріне жеңімпаздық рухын танытып отырған.

3. Бабыр өзіне дейінгі патшалардың жеңісін есіне ала отырып, олардан асып түсудің түрлі амалдарын қарастырған. «Бабырнама» шығармасын жазу барысында оқиғаға қатысты адамдардың өзін емес, бірінші оның арғы тегін, ата-бабасын жазудан бастаған.

4. Бабыр өзі жаулап алған жерлеріндегі халықты өзінің ұлтының қатарына қосып отырған. Шыққан жері мен орналасқан аумағына қарамастан, заңы мен дінін қабылдаса, сол елдің азаматы деп есептеген.

5. Шығармада анық көрінетіндей, Бабыр патша мемлекетті құруды ислам дінін тарату мақсатымен байланыстырған. Бірақ кейіннен Бабыр дүниеден өткеннен кейін бұл үрдіс сан тарапқа кетіп, ислам дінін теріс бағытта пайдаланатын жоғары тап өкілдері елдің тас-талқанын шығарады. Зерттеушінің айтуы бойынша, Сұлтан Ахмет мырзаны бес уақыт намазын тастамаса да, күн құдайымен шарап ішетінін жазады. Бұл діни догмаларға жасалған үлкен опасыздық болып есептеген. Бұл түсініктердің шығармада кездесуінің өзі шығармадағы тарихи шындықтың дәлме-дәл жеткізілуінде.

Осындай ерекшеліктерді Ғабитов Тұрсын жазып өтеді. Зерттеу еңбектерінің басым көпшілігі Бабырдың шығармашылығы мен өмірінің арасындағы шынайы байланысқа негізделеді. Бабыр шығармашылығын жазу барысында мынандай ойға қаламыз. Бабырдың туған жерден жырақта өмір сүруінің өзі оны лирикалық толғаныстарға ұшыратқан секілді. Туған жерден жыраққа кетуінің бір себебі, Темір ұрпақтарының таққа таласындағы Бабырдың жеңілісі. Алайда Бабырдың ұлы империя құруына бұл кедергі бола алмады. Әбілқайыр (Өзбек) ханның немересі Мұхаммед Шайбанимен болған арадағы шиеленіс те бұған кері әсер етті. Шыңғыс ұрпақтары мен Әмір Темір ұрпақтарының бір қасіреті – таққа таласуында. Тұлғаның қызметі қоғамдағы кейбір жағдайларға байланысты кейде шектеліп, кейде егер ол тәуелсіз күшке ие болған жағдайда, күшейе түсу факторларын көрсетеді. Қоғамда басқа да балама күштер пайда болған кезде, тұлға әрекетінің өзгертіндігі соның дәлелі (Дәлелбекқызы, 2002: 143). Бабырдың аңсаған армандарының ішінде елге деген сағыныштың болғаны аңғарылады. Даңқты қолбасшының, күллі Мәуренахрды аузына қаратқан айбарлы патшаның, оның үстіне Темір тұқымының бұл тақырыпта осалдық көрсетпеуінің өзіндік сыры бар сынды. Ислам дінін кеңінен таратып, құдай жолын ұстанатындардың қатарын көбейте отырып, өзінің құдайына мұң шаққан тәрізді:

Аллаға алғыс айтам саған ұл берген!

Маған сүйікті немере беріп үлгерген (Қапасова, 2002: 52).

Осы жолдардың өзінен Бабыр заманындағы халықтың таным-түсінігі аңғарылады. Ислам мәдениетінің лебі сезіледі.

Бабыр падишахтың «Бабырнама» шығармасы – шағатай тілінде жазылып халыққа таралған тарихи шындыққа негізделген атакты шығарма. Шығарма негізі үш бөлімнен тұрады.

Бірінші бөлім – «Ферғана» деп аталады. Бұл бөлімде автор Мауренахрдағы саяси оқиғалар мен Темір әулетінің таққа таласын жазып қалдырады. Нағашысы Жүніс хан мен оның баласы Сұлтан Махмұттың билігі суреттеледі.

Екінші бөлім – «Кабул» деп аталады. Бұл бөлімнің негізгі оқиғалары қазіргі Ауғанстан аймағында өтеді. Ол жерді ертеректе «Кабул иелігі» деп атаған.

Үшінші бөлім – «Үндістан» деп аталады. Бұл жерде негізінен Солтүстік Үндістандағы саяси оқиғалар айтылып, елдің географиялық жобасы, табиғаты сипатталады.

Шығармада суреттелетін тарихи тұлғалардың ішінде орта ғасырдың атакты ақындарының бірі – Әлішер Науаи бар. Өз заманында Бабыр сұлтан осындай өнер иелерін көкке көтеріп, сый құрмет көрсетіп отырған. Ол туралы Әбдісаттар Дербісалиев «Қазақ даласының жұлдыздары» еңбегінде былай суреттейді: «Бүкіл шығысқа есімі аян Әбунәсір әл-Фараби, Әбуғали, Ибн Сина, Мұхаммед әл-Хорезми, Низами Ганжеби, Әлішер Науаи, Ұлықбек, Махмұт Қашқари, Жүсіп Баласағұн, Әбу Райхан Бируни, Омар Хайям, атакты тарихшылар – Бабур мен Мұхаммед Қайдар Дулати сол дәуірдің көрнекті тұлғалары. Бұларды жергілікті мәдениеттің өрлеуі өмірге әкелген-ді. Осылардың арасынан ерекше көзге түсетін дарын иелерінің бірі – Әлішер Науаи» (Дербісалиев, 1985: 205).

Жалпы осы шығарманың негізгі идеясына тоқталар болсақ, ислам мәдениетінен ұзай алмаймыз. Исламдық құндылық анық сезіліп тұрады. Мысалы мына жолдар соның дәлелі:

«О, жаным, неге күнә алдында дәрменсізбін дейсің сен?

Тыйылу да, байқап қара, тәттіліктен емес кем.

Бұл өмірде күнәға батсаң егер қаншалық,

Тыйған істен ләззат алдым дей бер онда соншалық.

Өз ойыңа келгеніңді орындасаң жан қанша,

Зая етесің өміріңді сау-тамтығы қалғанша

Кірсең егер киелі зор соғысқа сен құлшына.

Ажал қабақ түйеді ылғи түсірмек боп уысына.

Өлімді кім көп ойласа, сен көңілге түйіп қой,

Сол тек тыйым салынған көп істерден тез тартар бой» (Ғабитов, 2006: 111)

Немесе: «Серттен тайған адам – өзіне қастық жасайды. Алла тағалаға берген сертінен қайтпаған адамға оның рақымы түседі.

Қайтсем екен, япырай, бұл тілімді,

Тіл үшін төс нысанаға ілінді.

Айтамын деп әзіл-қалжың, өтірік,

Басым қанша пәлелерге ұрынды.

Бұл күнәға егер күйгің келмесе,

Бұл алаңнан ат басын тарт ендеше.

О, әміршім, өзінді-өзің қорладың,

Пайда келмес, бұдан зиян келмесе (Қожабекұлы, 1993: 293).

Берілген үзінділерден байқалып тұрғандай, күнә жасамауға үгіт айтылып, ислами құндылықтар алдыға тартылады. Заманның қай кезі болмасын, ислам мәдениетінің халыққа берер пайдасы мол болған. Халықтың шынайы керегіне жаратар тұсын шығармада үгіт-насихат түрінде жеткізіп отырған. Шығарманың негізгі идеясы ретінде тарихи шындықпен қатар, ислам мәдениетінің таралуы да түсіндірілген жөн секілді. Өйткені, шығармаларды салыстыра суреттегенде исламға дейінгі және исламнан кейінгі мәдениет деп қарастырамыз. Исламнан кейінгі келген шығармалардың ба-сым көпшілігінде құндылық алдыға тартылып оқиға сюжеті екінші қатарға ығысады. Захир ад-дин Мұхаммед Бабырдың «Бабырнама» шығармасында да осы мотив анық көрінеді. Шығармадағы кейіпкер образын суреттеу барысында автор ислами құндылықтарға негізделген суреттеу жобасын жасайды.

Шығармадан үзінді келтіре отырып, сөзімізді дәлелдесек. Шығармада суреттелетін нағашысы Жүністің ұлы Сұлтан Ахмет мырзаның сырт келбеті мен мінезін, әдетін жазғанда автор діннің элементтерін көбірек қолданған. Мысалы, «Сырт келбеті: Ол ұзын бойлы, қою қара сақалды, қызыл шырайлы, етжеңді адам болатын. Шоқша сақалды, самайына қылпық бітпеген көсе еді. Әңгімешіл адам-ды. Сол кездегі әдет бойынша, сәлдесін төрт орап, алдыңғы ұшын маңдайына түсіріп қоятын. Мінезі, әдеті: Сұлтан Ахмет мырза діні жағынан ханифит те, дінге берік, бес уақыт намазын құр жібермейтін, шарап ішкен кезінде де намазын бұзбайтын. Қожа Убайдолланың мұридi еді, ал Қожа ағзам оны қамқорлыққа алып қолдап отыратын».

Жоғарыда келтірілген мысалдарға қарасаңыздар, сол кездегі салт-дәстүрді байқай аласыздар. «Сәлдесін төрт орау» сол кезгі рәсім болғанымен, біздің қоғамда да бар, ислам дәуірінің бір рәсімі. Тағы бір ерекшелік «Бабырнама» шығармасындағы сипатталған әр кейіпкер ата-бабасының байланысы арқылы суреттеледі. Бұл шығарманың бейнелеу ерекшілігі болып табылады.

Тағы бір ескере кететін жайт, шығармада жер-су атауларымен қатар, сол заманның атақты ғимараттары мен кереметтері суреттеледі. Мысалы, Ұлықбек обсерваториясы. Заманының озық үлгідегі ғимаратын шығармаға қосып суреттеген Бабыр: «Ұлықбек мырзаның келесі бір үлкен ғимараты – Құхак төбесінің етегіндегі обсерватория. Мұнда жұлдыз кестесін құрастыратын жабдықтар бар. Ғимарат үш айшықты. Ұлықбек мырза бұл обсерваторияда қазір дүние жүзі қолданып отырған «Гурган кестесін» жазды. Басқа кестелер сирек қолданылады» деп жазады (Қожабекұлы, 1993: 69).

Сондай-ақ шығарманың «Кабул» бөлімінде Бабыр патша Кабулдың сол замандағы үлкен сауда орталығы болғанын баяндайды. Сол арқылы Ферғана, Түркістан, Самарқан, Бұхара мен Балхы сынды аймақтардан тауар айналымдары жүріп отырды.

4 Зерттеу нәтижесі (Усенова Н.Е., Бисенғали З.Қ., Якыжы А.)

Тарихи шығармалардың қазақ әдебиетінде, түркі дүниетанымында орын алуы тек пен тамырдың алтын діңгегімізбен байланысын көрсетеді. Қазақ даласында орын алған, қала берді, дала дүниетанымен байланысты әр шығарма ұлттық калориттер арқылы бойымызға орныға түсуде. Захир ад-дин Мұхаммед Бабырдың «Бабырнама» тарихи дастанындағы ел мен жер ұғымдары мен Қазақ хандығы тарих сахнасында тарихи шындықпен үйлесіп жатты.

Ғабитов Тұрсынның «Бабырнама» туралы тың еңбектері қазақ әдебиетінде құнды зерттеу еңбегіне айналды. «Бабырмана» шығармасындағы тарихи шындық Мұхаммед Қайдар Дулатидің «Тарих и рашиди» тарихнамасындағы тарихи фактілермен үйлесім тапты. Қазақша сөйлеткен Ислам Жеменейдің «Тарих-и Рашиди» еңбегінде: «Бабыр Қазақ хандығын жақсы білген. Оған Қасым ханға берген бағасы дәлел. Бабырдың Қасым ханға ондай баға беруі – аса маңызды һәм шындықтың тарихи мәйегі. Өйткені, біріншіден, Бабыр патша – Қасым ханның замандасы, екіншіден, Бабыр негізін қалаған тарихта теңдесі жоқ ұлы империясы жүздеген жылға жалғасып, адамзат мәдениеті мен руханиятына баға жетпес жәдігерлер қалдырған тұлға ретінде Қасым ханға берген бағасының айрықша мәні бар» дейді (Жеменей, 2020: 10).

Ал, шығармадағы фольклорлық негіздерге келер болсақ, бұл терең зерттеуді талап ететін мәселе. Өйткені, уақыт пен кеңістік мәселесінде біз ескермей кететін жайттар өте көп кездеседі. Фольклорлық негіздер туралы тұшымды пікір айту үшін сол заманның тыныс-тіршілігін өз бойымызды өткізуіміз керек. Ислам мәдениетіне дейінгі әдебиет пен ислам мәдениетінен кейінгі әдебиеттің айырмашылығы нақ осы фольклорлық негіздерінде жатыр. Әдет-ғұрып, салт-дәстүрдің өзгерістері халық арасындағы жылдар бойғы ұзақ процесстің құбылуына алып келді.

Фольклор – бойына ұлттық құндылықтардың үлкен базасын жинаған құбылыс. Қазақтың сан ғасырлық тарихында ұлттық фольклорға деген көзқарас алдыңғы қатарда болды. Десе де, халықтық фольклор бойына тек ұлттық құндылықтар жинақтаудан аулақ. Оның ішіне жалпыадамзаттық құндылықтар да кіріп отырады. Оның басты себебі – қазақ тарихында түркі тектес халықтардың өмірі мен мәдениеті, руханиятында орын алған ұқсастықтар. Түркі даласында жазылған мыңдаған шығармалардың Орта Азия, Таяу және Қиыр шығыстағы халықтардың дастандарымен әлеуметтік факторлар тұрғысынан да, сюжет, кейіпкерлер образы тұрғысынан да үйлесіп отыруы осының басты дәлелі. Осындай қозғалыстар белең ала бастаған әдебиетте типологиялық ұқсастықтар кездесетін мыңдаған шығарма кездесті. Типологиялық ұқсастықтардың орын алуы да заңды құбылыс.

Енді біздің алдыға қойған мақсатымызға жақындай түссек. Шығарманың басқа шығармалармен ұқсастығы тек сюжетте емес, сонымен қатар фольклорында да жатыр. «Бабырнама» шығармасында түркінің фольклордан бөлек мифологиясы да өте жақсы суреттелген. Ф.И.Урманче түркі мифологиясындағы 10 элементке тоқталады және сол элементтердің түркі мифологиясымен байланысын көрсетеді (Урманче, 2015: 385). Негізінен алғанда, түркілердің Аспан, Жер, Жер астының пайда болуы туралы өз танымы бар екені бәрімізге мәлім. Олай болғанда, әлемде бір пікір болуы мүмкін емес. Түркілердің өз таным-түсінігі бар екені анық. Мысалы, Көк Тәңірісі деген ұғым аясындағы әңгіме бізді үлкен зерттеулерге әкеледі. Ислам мәдениетіне дейінгі уақытта ұғым кеңінен етек алды. Ал, біз аңғарғанымыздай біздің зерттеу объектіміз ислам дәуіріне тиесілі шығарма. Бабырнамадағы ислами көзқарастар шығарманың негізгі өзегіне айналған.

Түркі мәдениетіндегі фольклордың халықтық дәрежеге жеткенінің тағы бір көрінісі – халықтық психология сынға түсті. Жаугершілік заман ұлттың боздақтарын

ай қоймады. Соғыс заманында сатқындық сынды қасиеттер алдыңғы қатарға шығатынын ескерсек, Бабыр билеушілердің халыққа жасаған сан мыңдаған сатқындығын жырға қосады. Дүниеге алданған адамдардың бір-біріне деген сатқындығын да ұмыт қалдырмайды. Бұл түркі жұртының арасындағы әлі күнге шешілмей келе жатқан типологиялық ұқсастық.

Түркі халықтарының бойындағы рухани артықшылық олардың фольклорында толықтай жазылғаны бәрімізге мәлім. Шығармалардың арасында идеялық ұқсастықтар, мағыналық ұқсастықтар көптеп кездеседі. Ендігі кезекте, осыларды автордың халыққа қалай жеткізгені үлкен мәселе. Ол мәселелер «Бабырнама» шығармасын жан-жақты талдаған тұста толықтай ашылды.

«Бабырнама» тарихи туындысының зерттелуі мен талдануы ғылымның қай ғасырында болмасын өзектілігін жоғалтпайды деген сенім мол. Зерттеу нәтижесіне назар аударсақ, ғылымдағы «Бабырнама» шығармасының фольклорлық негіздері уақыт пен кеңістік мәселесінде талқылады. Тарихи шындықтың нақты бағасы берілді. «Бабырнама» тарихи туындысын сол заманның тыныс-тіршілігімен байланыстырып, нақты қазақ даласымен байланысын анықтадық.

5 Қорытынды (Усенова Н.Е., Бисенгали З.Қ.)

Қорыта келгенде, орта ғасыр халықтарының арасындағы әдеби-мәдени байланыстар ерте замандардан бастау алып, тарихпен бірге жасасып отырған. Ислам дәуіріне дейінгі және Алтын Орда дәуіріндегі халықтардың әдеби байланысы дәстүрлі тұрмыс-тіршіліктен бастау алғаны мақаламызда ашылып жазылды. Бірқатар ақындардың шығармалары әлі күнге дейін түркітөктес халықтардың ортақ қазынасы саналатыны жасырын емес.

«Бабырнаманың» халықтық дүниетаныммен, тұрмыс-тіршілікпен, мәдениетпен тығыз байланысты екенін ескерсек, түркі фольклорындағы типологиялық ұқсастықта толықтай негіз бар. Әдебиеттанушы ғалымдардың қазіргі таңдағы өзекті проблемасына айналып отырған екі халыққа да ортақ туындылар келер ұрпаққа мұра боп қалары сөзсіз. Шығыстық үлгінің жаңашыл моделін ұсынған орта ғасыр қаламгерлерінің шығармашылығындағы өзгерістер келер ұрпақтың әдебиетіне жол тартады. Ол замандағы уақыт пен кеңістік тұрғысынан алып қарайтын болсақ, қалыпты құбылыс ретінде санай аламыз. Белгілі кезеңдегі оқиғалар басқа уақыт пен кеңістікке өткенде міндетті түрде формалық болмасын мағыналық өзгеріске ұшырайды. Алайда аталған оқиғаны әр бағыттан көре алатын ақындар мен қаламгерлер де аз болмаған. Түптің түбінде, біздің зерттеу нысанымызға айналып отырған «Бабырнама» тарихи шығармасының басталуы мен заманмен біте қайнасан уақытындағы халыққа таралуы әрқалай болып отыр. Бұл екіаралықтың арасындағы тарих Орта Азия халықтарына ортақ мұра болып есептеледі. Мысалы, «На полет стрелы сзади посотенно выдвигались конные гуннские воинские тысячи» деген сөздер арқылы көрініс табады (Мадмарова, 2021: 1067).

Захир ад-дин Мұхаммед Бабырдың «Бабырнама» шығармасы сөзсіз өз заманының озық туындыларының қатарына жатады. Шығарманың негізгі идеялық мазмұны тарихи шындыққа негізделгені мақаланың негізгі бөлігінде толығымен айтылды. Бабыр шахтың заманның бейнесін ашық көрсете білген құнды туындысының

арқасындағы Орта Азия халықтарының мәдениетімен танысып, сусындап келеміз. Шығармадағы адалдық мотиві, әділдік мотиві өскелең ұрпаққа өнеге. Бабыр образын талдауда шығарған шешімдеріне байланысты мінез ерекшеліктеріне назар аудардық. Ғалымдардың пікірлерін салыстыра отырып, өз жобамызды ұсындық. Әрбір шығарманы қайта оқыған сайын жаңа бір қырынан ашылып, адамға тың ой, жаңа сезім береді.

Көркемдік таным адамның көзқарас, ойымен сабақтас болады. Көркем шығарма арқылы адамның көркемдік танымы ұшталып, эстетикалық сезімі тереңдейді. «Бабырнама» шығармасы да сондай. Уақыт өте келе қайта айналып оқысаң, Бабыр шығарған шешімдер мен жасаған іс-әрекеттерге өзгеше баға береміз. Шығарманың құндылығының жоғары екенін осыдан-ақ аңғарсақ болады. Уақыт өте келе шығарманың құндылығы өсіп, келер ұрпаққа шындықтың символы ретінде жетеріне сенім кәміл. Түркі халықтарының бойындағы рухани артықшылық олардың фольклорында толықтай жазылғаны бәрімізге мәлім. Шығармалардың арасында идеялық ұқсастықтар, мағыналық ұқсастықтар көптеп кездеседі. Ендігі кезекте, осыларды автордың халыққа қалай жеткізгені үлкен мәселе. Ол мәселелер Бабыр шығармашылығын жан-жақты талқылаған тұста толықтай ашылды.

Әрбір суреткер белгілі ортада қоғамдық жағдайда өсіп жетіледі. Оның дүниетанымы, көзқарасы мен талап болмысы неғұрлым жетілген сайын, оның шығармашылық мұрасының да көкжиегі кең, мән маңызы да терең болады. Кез келген өнер адамы – өз заманының перзенті. Оның қалдырған мұралары өткен күндердің ізін айқындап, болашақтың соқпағын салады. Ал ол туындылардың бағасын беру ұрпақ еншісінде.

Әдебиеттер:

1. Боров Ю.Б. Эстетика. Оқулық. – Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2020. – 408 б.
2. Ғабитов Т. Қазақтың тарих философиясы. Жиырма томдық, 6-том. «Бабырнама» және тарих философиясындағы түркілік үдерістер. Астана: Аударма, 2006. – 512 б.
3. Dalelbekkyzy, A., Yildiz, N. Гармония национального познания и мирового восприятия. Вестник КазНУ. Серия филологическая, [S.l.], v. 186, n. 2, july 2022. <https://doi.org/10.26577/EJPh.2022.v186.i2.014>.
4. Дербісалиев Ә. Қазақ даласының жұлдыздары. Тарихи-филологиялық зерттеулер. – Алматы: Рауан, 1985. – 300 б.
5. Жеменей И. Мұхаммед Айдар Дулат. Тарих-и Рашиди. 2 кітап. – Алматы: Қазақ университеті, 2020. 1-кітап. – 367 б.
6. Келімбетов Н. Түркі халықтарының ежелгі әдеби жәдігерліктері. – Алматы: Паритет, 2011. – 432 б.
7. Келімбетов Н. Түркі халықтарының ежелгі әдеби жәдігерліктері: Хрестоматия/ Құрастырған Қ. Келімбетов. – Алматы: Паритет, 2019. – 904 б.
8. Қамзин К. «Бабырнаме» – түркіге ортақ мәдени жәдігер. Мәдениет журналы. №10 (26) қазан. – Алматы, 2008. 53 б.
9. Қасқабасов С. Қазақтың халық прозасы. – Алматы: Ғылым, 1984. – 272 б.
10. Қапасов Б. Бабырнамадағы діни сарындар. Вестник КазНУ. Серия востоковедения. №2 (19). – Алматы: Қазақ университеті. 2002. 90 б.
11. Қожабекұлы Б. Бабыр Захир ад-дин Мұхаммед. Бабырнама. – Алматы: Ататек, 1993. – 448 б.
12. Қоңыратбаев Ә. Қоңырабаев Т. Көне мәдениет жазбалары: Жоғары оқу орындарының студенттеріне арналған оқу құралы. – Алматы: «Қазақ университеті», 1991. – 400 б.

13. Madmarova G.A., Abdykadyrova S.R., Ormokeeva R.K., Temirkulova I.A., Sagyndykova R.Z. (2021) Lexical Units Objectifying the Intercultural Concept in "Babur-Nameh", *Studies in Systems, Decision and Control*, 314, с. 1065-1070 <https://doi.org/10.26577/EJPh.2022.v186.i2.014>.

14. Урманче Ф. Тюркский героический эпос / Фатых Ибрагимович Урманче; под ред. И.Г.Закировой. – Казань: ИЯЛИ, 2015. – 448 с.

References:

1. Borev Yu.B. (2020) [Aesthetics. Textbook]. Almaty: Ulttyq audarma byurosy. p. 408. (in Kaz).
2. Gabitov T. (2006) Qazaqtyn tarih filosofiasy. Zhiyrma tomdyq. 6-tom. «Baburnama» zhaene tarih filosofiyasyndagy turkilik udrister [«Baburnama» and Turkic processes in the philosophy of history. Kazakh philosophy of history. In twenty volumes. Volume 6] Astana: Audarma. p. 512. (in Kaz).
3. Derbisaliev A. (1985) Qazaq dalasynyn zhuldyzdary. Tarihi-filologiyalyq zertteuler [Stars of the Kazakh steppe. Historical and philological research] Almaty: Rauan, p.300. (in Kaz).
4. Dalelbekqyzy A., Yildiz N. (2022) Harmony of National knowledge and world perception. // *KazNU Bulletin. Philology series*, 186, n. 2, july. <https://doi.org/10.26577/EJPh.2022.v186.i2.014>. (in Russ)
5. Kamzin K. (2008) «Baburnama» – turkige ortaq maedeni zhaediger [«Baburnama» is a cultural relic of Turkic origin]. *Maedeniet zhurnaly*. No. 10(26) qazan. – Almaty, p. 53. (in Kaz).
6. Kaskabasov S. (1984) Qazaqtyn halyq prozasy [Kazakh folk prose] Almaty: Gylym. p. 272. (in Kaz).
7. Kapasov B. (2002) Baburnamadagy dini saryndar [Religious motives in Baburnama] *Vestnik KazNU. Seria vostokovedenia*. No. 2(19). Almaty: Kazakh University. p. 90. (in Kaz).
8. Kelimbetov N. (2011) Turki halyqtarynyn ezhelgi adebi zhaedigerlikteri [Ancient literary relics of the Turkic peoples] Almaty: Raritet. p. 432. (in Kaz).
9. Kelimbetov N. (2019) Turki halyqtarynyn ezhelgi aedebi zhaedigerlikteri [Ancient literary relics of the Turkic peoples] *Hrestomatiya/ Qurastyrgan K. Kelimbetov*. – Almaty: Raritet. p. 904. (in Kaz).
10. Kozhabekuky B. (1993) Babyr Zahir ad-din Muhammad. Baburnama. [Babur Zahir ad-din Muhammad. Baburnama] Almaty: Atatek, p. 448. (in Kaz).
11. Konyratbaev A. Konyrabaev T. (1991) Koene maedeniet zhazbalary. Zhogary oqu oryndarynyn studenterine arналган оқу қуралы [Ancient records of culture: a textbook for students of higher educational institutions] Almaty: «Kazakh Universiteti», p. 400. (in Kaz).
12. Madmarova G.A., Abdykadyrova S.R., Ormokeeva R.K., Temirkulova I.A., Sagyndykova R.Z. (2021) Lexical Units Objectifying the Intercultural Concept in "Babur-Nameh", *Studies in Systems, Decision and Control*, 314, с. 1065-1070 <https://doi.org/10.26577/EJPh.2022.v186.i2.014>.
13. Uрманче F. (2015) Turki batyryk dastany [Turkic heroic epic] / Fatykh Ibragimovich Uрманче; ed. I.G. Zakirova. - Kazan: IYALI, p. 448. (in Turk).
14. Zhemenei I. (2020) Muhammed Aidar Dulat. Tarih-i Rashidi. [Mohammed Aidar Dulat. Tarih-i Rashidi] 2 kitap. Almaty: Kazakh University, 1 kitap. p. 367. (in Kaz).